

Olga Filaszkiewicz

Akademia Nauk Stosowanych w Elblągu

ORCID: 0000-0002-7080-8633

Anna Majer

Pomorska Szkoła Wyższa w Starogardzie Gdańskim

ORCID: 0000-0003-1512-1131

Społeczno-kulturowe i historyczno-prawne uwarunkowania pracy kobiet w siłach zbrojnych w Polsce

Zamiast wstępu – płeć i praca zawodowa

W każdym społeczeństwie funkcjonują określone, społecznie konstruowane wzory męskości i kobiecości, czyli tak zwana płeć kulturowa. Poczynając od ideałów wyglądu fizycznego czy cech osobowości, poprzez schematy zachowań, normy i wyznawane wartości, aż do takich życiowych aktywności, jak praca zawodowa, wyróżniamy tradycyjnie „męskie” lub „kobiece”, odnoszące się do tych wszystkich kwestii, wzorce¹.

Przyglądając się tej ostatniej kategorii, jaką jest sfera zawodowa, zauważmy, że społeczeństwa preindustrialne nie oddzielały miejsca pracy od miejsca życia – aktywności w gospodarstwie domowym i sferze produkcji (rzemiosło, rolnictwo) nie były od siebie przestrzennie oddalone. Znajdowały się na jednym obszarze i uczestniczyły w nich całe rodziny.

Wraz z nastaniem epoki przemysłowej i procesami urbanizacji nastąpiło rozdzielenie miejsca pracy od domu, produkcja przeniosła się do

¹ Małgorzata Załucka, *Nierówności i dyskryminacje związane z płcią kulturową. Kobieta na rynku pracy*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Etnograficzne” 2010, z. 38, s. 147-148, <http://cejsh.icm.edu.pl/cejsh/element/bwmeta1.element.ojs-issn-2299-9558-year-2010-volume-38-article-2301> [dostęp: 15.09.2023].

fabryk i coraz bardziej utrwał się podział życia na sfery – prywatną i publiczną. W pierwszej piastowały swe obowiązki kobiety, w drugiej mężczyźni. Pogląd, że miejsce kobiet jest w domu, a ich zadaniem jest prowadzenie go, opieka nad dziećmi, przygotowywanie posiłków, powodował, że zatrudnienie kobiet jeszcze w pierwszych dekadach XX w. było niezbyt duże².

Wraz z wydarzeniami i zjawiskami, jakie miały miejsce w ubiegłym wieku, systematycznie jednak udział kobiet w rynku pracy zaczął wzrastać. Bardzo istotnym czynnikiem okazały się dwie wojny światowe. W obliczu braku mężczyzn, walczących przecież na frontach, kobiety musiały na miejscu przejąć ich role zawodowe. Mimo powrotu mężczyzn po zakończeniu walk doświadczenia te przełamały jednak pewien utrwalony schemat³.

Co więcej, wraz z przemianami kulturowymi, szczególnie związanymi z rozwojem ruchu feministycznego, kwestionującego „właściwe miejsce” kobiety w społeczeństwie – ulokowanej tylko w przestrzeni domowej – udział kobiet w rynku pracy stopniowo zaczął się powiększać, a spełnianie się na polu zawodowym stało się istotną wartością dla wielu z nich. Typowa kobieta przestała być już tylko żoną czy matką, zaczęła mieć swoje zawodowe ambicje i aspiracje⁴.

W ostatnich latach w rozmaitych tekstach bardzo wiele miejsca poświęcono problematyce płci w kontekście pracy zawodowej⁵. Jest to temat często podejmowany i obecny, zarówno w refleksji teoretycznej, jak i w badaniach społeczno-kulturowych czy raportach statystycznych. To, co istotne, to wyłaniający się z rozmaitych opracowań fakt, że nadal istnieją duże różnice w sytuacji kobiet i mężczyzn na rynku pracy⁶. W społeczeństwie

² Anthony Giddens, *Socjologia*, tłum. Olga Siara, Alina Szulżycka, Paweł Tomanek, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2004, s. 409-412.

³ Ibidem.

⁴ Małgorzata Załucka, *Nierówności i dyskryminacje...*, s. 147-148.

⁵ Np. Anna Dudak, *Rynek pracy a stereotypy zawodów „męskich” i „kobięcych”*, „Edukacja – Technika – Informatyka” 2019, nr 3(29); Małgorzata Załucka, *Nierówności i dyskryminacje...*; Harriet Bradley, *Płeć*, tłum. Ewa Chomicka, Warszawa: Sic!, 2008, s. 123-129; Claire M. Renzetti, Daniel J. Curran, *Kobiety, mężczyźni i społeczeństwo*, tłum. Agnieszka Gromkowska-Melosik, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2005, s. 304-307 czy Anthony Giddens, *Socjologia...*, s. 413.

⁶ Małgorzata Załucka, *Nierówności i dyskryminacje...*, s. 147-148.

funkcjonuje wyraźnie pewien utarty, tradycyjny podział na zawody typowo „męskie” oraz „kobiece”. Męskie – zwykle kojarzone z siłą, umiejętnościami logicznego myślenia, kierowania, posiadaniem władzy i w związku z tym najczęściej lepiej płatne. Zawody kobiece – utożsamiane z umiejętnościami „miękkimi”, to profesje skoncentrowane na zdrowiu, edukacji, pomocy społecznej – zwykle gorzej opłacane⁷.

Ten stosunkowo trwały podział przekazywany jest w sposób, często nawet nie do końca uświadamiany, w procesie socjalizacji i edukacji. Dzieci słuchają, ale też naśladują dorosłych, wchodząc w role zawodowe, jakie dostrzegają, obserwując otoczenie i zachowanie innych ludzi, czy też pochłaniając rozmaite wytwory kultury, jak np. książki, filmy, bajki czy też gry, a więc szeroko pojęte media. W młodości trafiają też przecież do placówek edukacyjnych, gdzie np. w podręcznikach znajdują ilustracje przedstawicieli wybranych zawodów zgodnie ze stereotypową matrycą⁸. Oczywiście to tylko kilka przykładów, faktem jest jednak, że w dużej mierze chłoną ten przekaz i siłą rzeczy często utrwalają w swych życiowych wyborach.

Według badań GUS kobiety nadal często mniej zarabiają na stanowiskach równorzędnych z mężczyznami – pojawia się tu tzw. luka płacowa⁹. Alina Błaszczyk, analizując zróżnicowanie na polskim rynku pracy ze względu na płeć, zauważyła: „Przy zatrudnianiu osób z tymi samymi kwalifikacjami pracodawcy najpierw biorą pod uwagę wiek, a później płeć, czyli osoby młodsze i mężczyźni. Mężczyźni są też lepiej wynagradzani i częściej mają oferowane szkolenia niż kobiety ze względu na panujący stereotyp, że kobieta jest obciążona obowiązkami domowymi oraz macierzyństwem [...] mężczyźni częściej niż kobiety otrzymują awanse i piastują stanowiska kierownicze”¹⁰.

W ostatnich czasach możemy zauważyć pewną zmianę – kobiety wkraczają jednak coraz śmielej w sfery zawodowe zarezerwowane dotąd

⁷ Anna Dudak, *Rynek pracy a stereotypy...*, s. 34–35.

⁸ Zob. szerzej w: Claire M. Renzetti, Daniel J. Curran, *Kobiety, mężczyźni...*, s. 147–165.

⁹ Inna sytuacja jest w armii, gdzie płace są na tych samych stanowiskach takie same bez względu na płeć.

¹⁰ Alina Błaszczyk, *Zróżnicowanie na polskim rynku pracy ze względu na płeć*, w: *Edukacja równościowa. Tworzenie przestrzeni i warunków dla innego*, red. Małgorzata Obrycka, Grzegorz Piekarski i Marta Anna Sałapata, Kraków: Impuls, 2020, s. 571.

dla mężczyzn, tj. do zawodów zmaskulinizowanych, a ci ostatni zajmują czasem też stanowiska w profesjach sfeminizowanych¹¹.

Mając to na uwadze, przyjrzyjmy się zatem nieco bliżej temu, jak wygląda sytuacja kobiet w tradycyjnie męskim zawodzie, jakim jest bycie żołnierzem, i czynnikiem, jakie wpłynęły na to, że dziś kobiety mogą pracować w armii.

Grupy dyspozycyjne – ogólna charakterystyka

Wojsko to obok policji, służb więziennych, straży granicznej, straży pożarnej czy służb specjalnych jedna z tzw. grup dyspozycyjnych. Jak podaje Zdzisław Morawski, grupa dyspozycyjna to „szczególny rodzaj grupy, posiadający kształtowaną przez państwo strukturę oraz hierarchiczność, polegającą na tym, iż mniejsze grupy składają się na większe. Grupy w całości podporządkowane są dysponentowi”¹². Jak dodają Sławomir Fiodorów i Małgorzata Kowalska: „Dyspozycyjność to gotowość podporządkowania się woli dowódcy lub ogólnemu rozwojowi sytuacji, dyscyplinie”¹³, co więcej, także „oznacza poddanie się rozkazodawstwu, ale też wydawaniu rozkazów i nakazów”¹⁴. Można sobie zatem wyobrazić, że w przeszłości, gdy status kobiety siłą rzeczy był niższy względem mężczyzn, nie do pomyślenia było, aby wydawała ona rozkazy pozostałym żołnierzom. Inny autor, Andrzej Łapa precyzuje, że: „grupy dyspozycyjne stanowią segment struktury społecznej, których celem jest zapewnienie bezpieczeństwa państwa i obywateli”¹⁵. Jest to zatem gru-

¹¹ GUS, *Różnice w wynagrodzeniach kobiet i mężczyzn w Polsce w 2020*, <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/rynek-pracy/pracujacy-zatrudnieni-wynagrodzenia-koszty-pracy/roznice-w-wynagrodzeniach-kobiet-i-mezczyzn-w-polsce-w-2020-roku,12,3.html> [dostęp: 4.10.2023].

¹² Zdzisław Morawski, *Prawne determinanty pozycji, roli i statusu warstw dyspozycyjnych społeczeństwa Polski na przykładzie trzech organizacji formalnych*, Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2005, s. 22.

¹³ Sławomir Fiodorów, Małgorzata Kowalska, *Rola autorytetu w grupach dyspozycyjnych*, „Wiedza Obronna” 2019, nr 1-2, s. 206.

¹⁴ Ibidem, s. 205.

¹⁵ Andrzej Łapa, *Negacja czy kontynuacja? Działalność grup dyspozycyjnych w okresie transformacji*, w: *Bezpieczeństwo narodowe a grupy dyspozycyjne*, red. Jan Maciejewski, Olga Nowaczyk, Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2005, s. 127.

pa, która z założenia (kładąc nacisk na takie elementy, jak władza, siła, ochrona) jest wpisana w tradycyjny obraz męskich profesji.

Bycie członkiem grup dyspozycyjnych wiąże się przede wszystkim z dużym zaangażowaniem w wykonywane zadania. Z dużym wysiłkiem zarówno fizycznym, jak i psychicznym, z byciem w stanie nieustannej gotowości – na służbie. Wszystko to ma wpływ na ograniczenia pewnych sfer w życiu prywatnym. Obowiązki zawodowe mogą wiązać się z dużymi poświęceniami, nie wykluczając przy tym nawet poświęcenia własnego życia.

Mając to na uwadze, tradycyjny podział profesji na męskie i kobiece wyłączał uczestnictwo kobiet w pracy w charakterze żołnierza. Zarówno opinia publiczna, jak i obowiązujący system norm i wartości nie widział kobiet w tym obszarze zawodowym¹⁶.

Pomimo tych faktów i zjawisk istnieje jednak interesująca historia obecności kobiet w wojsku, a co za tym idzie, możemy wskazać na przykłady ich zaangażowania, nie tylko dziś, ale także dawniej, w tę tradycyjnie męską sferę.

Służba kobiet w armii polskiej w ujęciu historycznym

Początków zaangażowania kobiet polskich w działania wojsko-patriotyczne można szukać już w czasach konfederacji barskiej (1768–1772), insurekcji kościuszkowskiej (1794) oraz wojen napoleońskich (1803–1815). Uczestniczyły one tam przede wszystkim w służbie pomocniczej¹⁷.

Przykładem takiego uczestnictwa były działające w Polsce pod koniec XVIII w. markietanki, sprzedające żołnierzom potrzebne towary, świadczące usługi wspierające codzienne życie, jak pranie, naprawa mundurów czy opatrywanie ran. Jeden z uczestników powstania listopadowego wspominał: „Można było dostać od nich wódki, czasem chleba, soli, jak kiełbas, słoniny, itd. [...] Oprócz innych jeździła z nami zamożniejsza markietanka Szymańska, która miała męża podoficera w naszym

¹⁶ Jan Maciejewski, *Zmiana społeczna a kobiety w wojsku polskim. Wybrane aspekty socjologiczne*, „Rozprawy Społeczne” 2010, nr 2 (IV), s. 127.

¹⁷ Anna Eliza Markert, *Przysposobienie wojskowe kobiet 1922–1939. Zarys historii dokumenty i materiały*, Warszawa: Departament Wychowania i Promocji Obronności MON, 2002.

batalionie i przyjmowała na swój wózek to płaszcze, to tornistry, to inne rzeczy za opłatą¹⁸.

Status markietanek określono dokładniej w instrukcji z 1810 r., kiedy to ze względu na funkcjonującą o nich opinię prostytutek uregulowano kwestię ubioru (wzorowanego na mundurze armii), a także dopuszczono do tego typu służby jedynie żony żołnierzy danej formacji. Regulacji podlegała również liczba markietanek, ze względu na utrudnienia w marszu.

Jak podkreśla Anna Kowalczyk, pozycja markietanek na długie lata wyznaczyła górną granicę roli kobiety w polskiej armii jako pomocnicy, kucharki, praczki, kochanki, ewentualnie sanitariuszki albo dumnej Matki Polki wychowującej przyszłego dzielnego żołnierza¹⁹.

Nie jest to jednak jednoznaczne z tym, że nie było wówczas kobiet, które walczyły z bronią w ręku, aczkolwiek służba możliwa była jedynie w męskim przebraniu. W ten sposób, udając brata swojego męża, działała na przykład Joanna Żubrowa, uczestniczka 17 bitew i oblężeń, odznaczona krzyżem Orderu *Virtuti Militari*. Warto w tym miejscu zauważyć, że w jej przypadku, gdy na jaw wyszło, że nie jest mężczyzną, pozwolono jej zostać w armii, jednak kiedy w 1809 r. jako pierwsza kobieta w historii została odznaczona, tak to wspominała: „gdy komisja do przyznania krzyżów mnie przedstawiała, oficerowie zazdrością ujęci poszli do księcia Józefa, przekładając, że kobieta powinna być nagradzana za odwagę, lecz nie krzyżem. Książę Józef, usłuchawszy ich wniosku, usunął mnie od tej nagrody, obiecując wynagrodzenie pieniężne. Wzgardziłam tą ofiarą i oświadczyłam, że ja mego życia i honoru nie mam na sprzedaż²⁰”. Order ostatecznie otrzymała w 1812 r., po wyprawie Napoleona na Rosję²¹.

¹⁸ *Pamiętnik Henryka Bogdańskiego*, w: *Zbiór pamiętników do historii powstania polskiego z roku 1830-1831*, z. 1, Lwów: nakładem Tomasza Rayskiego, 1881, s. 170, cyt. za: Monika Żebrowska, *Markietanki w Powstaniu Listopadowym* <https://markietanka.blogspot.com/2010/02/markietanki-w-powstaniu-listopadowym.html> [dostęp: 11.09.2023].

¹⁹ Anna Kowalczyk, *Brakująca połowa dziejów. Krótka historia kobiet na ziemiach polskich*, Warszawa: W.A.B., 2018, s. 264-266; Anna Barańska, *Kobiety w Powstaniu Listopadowym 1830-1831*, Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 1998, s. 312.

²⁰ Cyt. za: Małgorzata Ewa Kowalczyk, *Sierżant w spódnicy. Historia życia i służby wojskowej Joanny Żubrowej (1782-1852)*, Łomianki: Wydawnictwo LTW, 2016, s. 87.

²¹ Marian Kukiel, *Dzieje oręża polskiego w epoce napoleońskiej 1795-1815* (reprint z 1912, nakł. Dzisława Rzepickiego), Poznań: Kurpisz, 1996, s. 394.

Na podobnych zasadach, często podając i przebierając się za mężczyzn, w powstaniu listopadowym brały udział między innymi: Magdalena Wojciechowska, Emilia Plater, Barbara Bronisława Czarnowska, Waleria Dębicka, Marianna Górską, Józefa Musakowska, Tekla Sobolewska, Magdalena Wojciechowska, Marianna Dembińska, Zofia Kordębska. Zachowały się także przekazy o kobietach walczących w Litwie, gdzie w walkach miało uczestniczyć aż 11 ochotniczek²².

Warto przytoczyć to, jak rolę polskich kobiet w walkach w XIX w. widział Franz von Erlach, szwajcarski obserwator powstania styczniowego, a także jakie na nim zrobiły one wrażenie. Otóż nazywał on je prawdziwą duszą powstania. Pisał: „jeśli zaborcy chcą uniknąć ciągłych powstań, to muszą wybić polskie kobiety co do jednej”²³.

Regularny już udział kobiet w armii, niezmuszanych okolicznościami do maskowania swej płci, wiąże się z okresem wybuchu I wojny światowej. W tym właśnie czasie spektrum możliwości co do pełnienia przez nie służby zostało znacząco rozszerzone²⁴.

W okresie poprzedzającym i podczas I wojny światowej powołano wiele organizacji paramilitarnych, między innymi drużyny strzeleckie, skauting czy Związek Młodzieży Polskiej. Kobiety przechodziły tam przygotowanie do pracy przede wszystkim w wojskowej służbie medycznej, wywiadzie i łączności wojskowej. Działały na tych obszarach głównie w ramach Legionów, Polskiej Organizacji Wojskowej i Ochotniczej Legii Kobiet, utworzonej w 1918 r., której członkinie walczyły w bitwie o Lwów, Wilno i wojnie polsko-bolszewickiej, a ich komendantką była ppłk Aleksandra Zagórska²⁵. W tym miejscu nie sposób nie wspomnieć o gen. Marii Wittekównie, która już w czasie wojny w 1920 r. pełniła stanowisko szefa defensywy jednej z armii.

²² Barbara Drapikowska, *Kobiety w polskiej armii – ujęcie historyczne*, „Czasopismo Naukowe Instytutu Studiów Kobietych” 2016, nr 1 (1), s. 50, zob. też: Aleksandra Skrabacz, *Uwarunkowania historyczne służby kobiet w formacjach mundurowych*, w: eadem (red.), *Służba kobiet w formacjach mundurowych*, Warszawa: MON, 2008, s. 35-36; Anna Eliza Markert, *Przysposobienie wojskowe...*; szerzej na ten temat: Anna Barańska, *Kobiety w powstaniu listopadowym...*

²³ Maria Janion, *Kobiety i duch inności*, Warszawa: Sic!, 2006, s. 99.

²⁴ Barbara Drapikowska, *Kobiety w polskiej armii...*, s. 62.

²⁵ Ewa Wolska-Liśkiewicz, *Dlaczego w polskiej armii nie ma kobiet-generałów?*, „Bezpieczeństwo. Teoria i praktyka” 2015, nr 2, s. 49.

W lutym 1922 r. Ochotnicza Legia Kobiet została zlikwidowana, a w Wydziale Przysposobienia Rezerw MON utworzono Referat Przyzysposobienia Rezerw Kobiety. Z kolei w 1928 r. powstała Organizacja Przysposobienia Kobiet do Obrony Kraju. W 1938 r. uchwalona została ustawa o powszechnym obowiązku wojskowym, wprowadzająca prawo służby wojskowej dla kobiet²⁶.

Starając się przybliżyć zakres liczebności kobiet w armii polskiej okresu wojen, można znaleźć oszacowania, że w latach 1919–1921 w Wojsku Polskim służyło 3,5–4,5 tys. pań²⁷, natomiast w czasie II wojny światowej w Armii Krajowej służyło około 50 tys. kobiet, zaś w Polskich Siłach Zbrojnych na Zachodzie było ich 6 tys.²⁸

Po wojnie kobiety musiały jednak długo czekać, bo aż do 1988 r., aby mogły wstępować do armii. Działo się to jednak na zasadach szczególnych, związanych z możliwością uzyskania stopnia oficerskiego jedynie po ukończeniu krótkiego przeszkolenia wojskowego i dotyczyło przede wszystkim absolwentek głównie kierunków medycznych²⁹.

Najbardziej istotne zmiany nastąpiły w związku z przystąpieniem Polski do struktur Sojuszu Północnoatlantyckiego (NATO) w 1999 r. Tu jednym z warunków było wprowadzenie służby wojskowej kobiet w pełnym wymiarze, a nie jak dotychczas na zasadach szczególnych³⁰. Zapoczątkowało to szereg zmian dotyczących reorganizacji polskiego wojska – część z nich dotyczyła również sytuacji kobiet³¹. Od tego też czasu kobiety miały możliwość rozpoczęcia nauki w szkołach wojskowych. Wymagania na egzaminie fizycznym były odmienne dla płci, egzamin teoretyczny jednakowy. Kolejnym momentem na osi zmian dotyczących

²⁶ Tadeusz Rotter, *Służba zawodowa kobiet w Wojsku Polskim (problemy psychologiczne)*, „Bezpieczeństwo. Teoria i Praktyka” 2012, nr 4 s. 85.

²⁷ Ewa Wolska-Liškiewicz, *Dlaczego w polskiej armii...*, s. 49.

²⁸ Tadeusz Rotter, *Służba zawodowa kobiet...*, s. 85.

²⁹ Anna Dębska, *Służba wojskowa kobiet. Bilans lat 1989–2003*, w: *Udział kobiet w systemie bezpieczeństwa państwa. Materiały z Konferencji pod patronatem Minister Izabeli Jarugi-Nowackiej*, Warszawa: CBW, 2003, s. 42.

³⁰ Milena Palczewska, Barbara Drapikowska, *Służba wojskowa kobiet wyzwaniem dla sił zbrojnych RP*, „Obronność – Zeszyty Naukowe Wydziału Zarządzania i Dowodzenia Akademii Sztuki Wojennej” 2014, nr 3(11), s. 98.

³¹ Zob. szerzej: Jerzy Kajetanowicz, *Transformacja Sił Zbrojnych RP 1999–2020. Aspekt organizacyjny*, „Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej” 2021, nr 19, z. 1, s. 83–103.

sytuacji kobiet w armii był rok 2007, kiedy rozpoczęto proces profesjonalizacji wojska, w wyniku którego tradycyjny pobór zastąpiono tworzeniem Narodowych Sił Rezerwowych. W praktyce ułatwiło to kobietom dostęp do korpusu szeregowych zawodowych, co znalazło odzwierciedlenie we wskaźnikach statystycznych z tamtego okresu³².

Sytuacja kobiet w polskim wojsku – stan obecny

Dla aktualnej sytuacji przełomowym okazał się rok 2022, kiedy weszła w życie ustawa z dnia 11 marca 2022 r. o obronie Ojczyzny. Jej przepisy oraz akty wykonawcze w kompleksowy sposób odnoszą się do obecności kobiet w służbach zbrojnych, regulując między innymi kwestie rekrutacji oraz pełnienia służby. Tytułem przykładu: zgodnie z art. 60 ustawy kobiety, które stawiały się do kwalifikacji wojskowej, podlegają obowiązkowi służby wojskowej na zasadach ogólnych. Regulacje dotyczą również wymogów egzaminów sprawnościowych czy rozwiązań związanych z rodzicielstwem, wychowywaniem dzieci czy urlopami. W tym zakresie, na mocy art. 184 ust. 2, zawodowej żołnierce będącej w ciąży lub karmiącej dziecko piersią nie powierza się obowiązków w wymiarze przekraczającym 40 godzin służby w tygodniu i w porze nocnej. Ponadto nie deleguje się, bez jej zgody, poza miejsce pełnienia służby, a także nie powierza się wykonywania zadań służbowych uciążliwych, niebezpiecznych lub szkodliwych dla zdrowia, określonych w przepisach wydanych na podstawie Kodeksu pracy. Uregulowano również kwestie związane z przerwami na karmienie piersią czy ograniczenia w zakresie przeniesienia do jednostki zmilitaryzowanej mającej siedzibę w innym mieście³³.

Ze względu na ograniczenia dotyczące objętości tekstu przytoczone rozwiązania mają charakter poglądowy. Co jednak warto podkreślić, aktualne regulacje, mimo zapewne występujących niedociągnięć, stanowią stabilną podstawę i w znacznej mierze wpisującą się w rozwiązania

³² Karolina Kuśmirek, *Służba kobiet w siłach zbrojnych*, „Czasopismo Naukowe Instytutu Studiów Kobietych” 2017, nr 1(2), s. 113, https://repozytorium.uwb.edu.pl/jspui/bitstream/11320/5772/1/CNISK_2_2017_K_Kusmirek_Sluzba_kobiet_w%20silach_zbrojnych.pdf [dostęp: 18.09.2023].

³³ Ustawa z dnia 11 marca 2022 r. o obronie Ojczyzny, Dz. U. z 2022 r. poz. 655.

ponadpaństwowe do wykonywania służby wojskowej przez kobiety w Polsce.

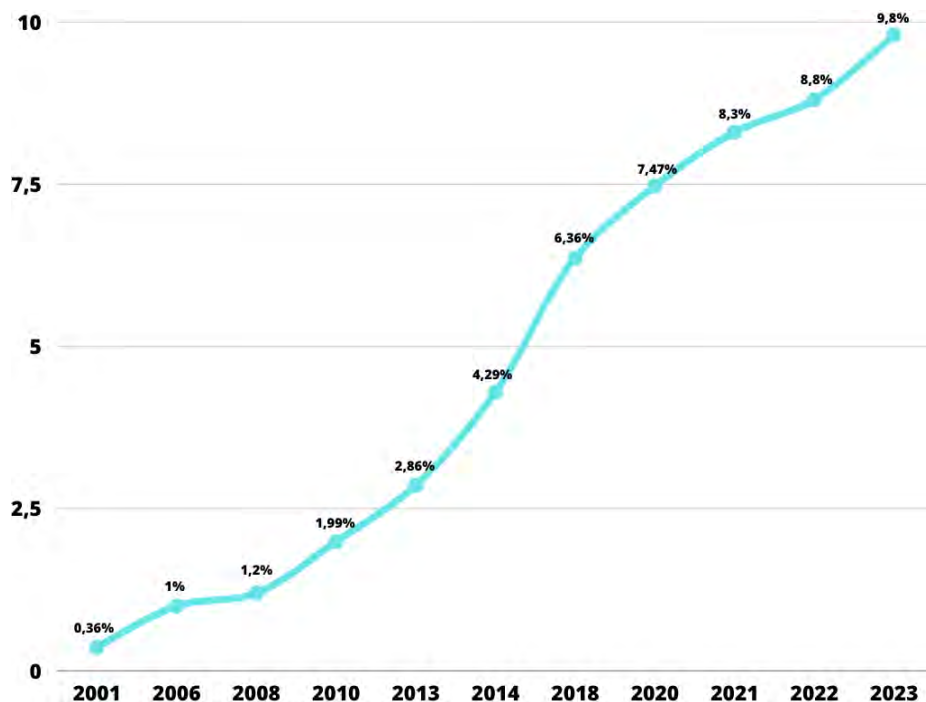
W związku z rosnącą liczbą kobiet w wojsku powołano także szereg instytucji, działających na rzecz kobiet w polskiej armii, takich jak między innymi Rada do Spraw Kobiet działająca jako przedstawicielstwo żołnierzy-kobiet. Jest ona organem opiniodawczo-doradczym Ministra Obrony Narodowej w sprawach dotyczących wojskowej służby kobiet.

Zmiany legislacyjne z 2022 r. spowodowały, że odnotowano wówczas znaczący wzrost zainteresowania ze strony kobiet dobrowolną zasadniczą służbą wojskową. Wedle statystyk to jednak rok 2023 okazał się wyjątkowy: dotychczas wydano ogólnie ponad 21 tys. decyzji administracyjnych dotyczących dobrowolnej zasadniczej służby wojskowej (dane z dnia 2.06.2023), w tym ponad 5 tys. kobietom, co stanowi przeszło 25 proc. wszystkich decyzji. Co ciekawe, w czasie drugiego turnusu, w 15. Pułku Przeciwlotniczym w Elblągu liczba kobiet przewyższała liczbę mężczyzn - zgłosiło się ich 58, przy liczebności 39 panów. Dla porównania w 15. Batalionie Saperów w Orzyszu było 41 kobiet i ponad 90 mężczyzn, podobnie wygląda sytuacja w 9. Batalionie Dowodzenia w Olsztynie³⁴, co jest nadal dużym udziałem procentowym.

Na wykresie 1 przedstawiono przekrojowo wzrost procentowy liczby kobiet w Siłach Zbrojnych RP w okresie 2001-2023.

³⁴ Maria Olecha-Lisiecka, *Polki chcą do wojska! Pierwsze kobiety zostały już przeszkolone do obsługi Abramsów*. „Wojsko się zmienia”, <https://portalobronny.se.pl/polityka-obronna/polki-chca-do-wojska-pierwsze-kobiety-zostaly-juz-przeszkolone-do-obslugi-abramsow-wojsko-sie-zmienia-aa-eGqy-stMQ-NeYE.html> [dostęp: 17.09.2023].

Wykres 1. Udział procentowy kobiet w armii polskiej w latach 2001-2023

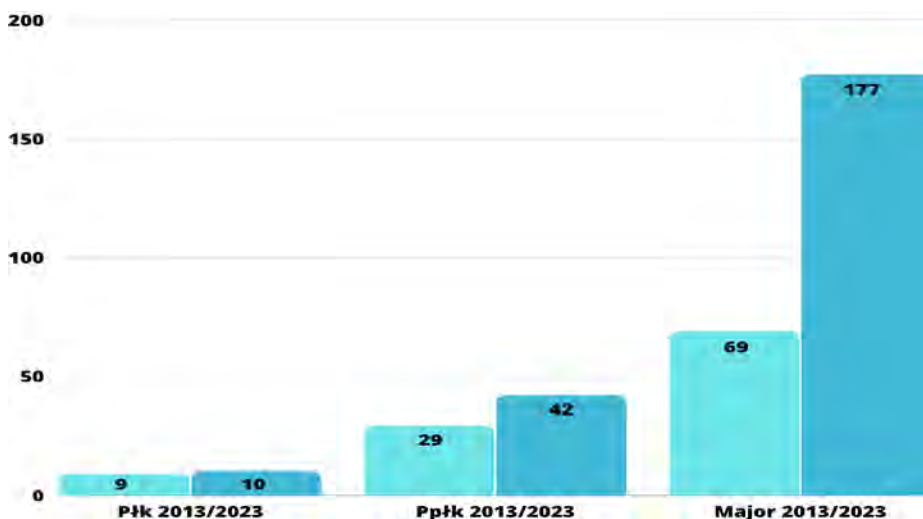

Źródło: opracowanie własne na podstawie: *Zestawienie liczbowe i procentowe żołnierzy zawodowych – kobiet*, <https://www.gov.pl/web/obrona-narodowa/sluzba-wojskowa-kobiet-w-silach-zbrojnych-rp-wczoraj-i-dzis> [dostęp: 17.06.2023] oraz Milena Palczewska, Barbara Drapikowska, *Śłużba wojskowa kobiet wyzwaniem dla sił zbrojnych RP*, „Obronność. Zeszyty Naukowe” 2014, nr 3(11).

Jak można zauważyć, na przestrzeni ponad 20 lat nastąpił przeszło trzydziestokrotny wzrost liczby kobiet w armii – z 0,30% w 2001 r. do 9,8% w roku 2023. Jak wcześniej wspomniano, niezwykle istotne wydają się tu czynniki związane z większą otwartością i zmianami zarówno w regulacjach prawnych, jak i w społeczeństwie.

Ze zmianami w liczebności kobiet w armii związany jest również wzrost liczby żołnierek pełniących określony stopień etatowy.

Wykres 2. Liczba żołnierek zawodowych w grupie stopni oficerskich starszych w roku 2013 oraz 2023

Źródło: opracowanie własne na podstawie: *Zestawienie liczbowe i procentowe żołnierzy zawodowych – kobiet...* oraz Milena Palczewska, Barbara Drapikowska, *Służba wojskowa kobiet...*

Liczba kobiet pełniących stopnie oficerskie na przestrzeni ostatnich 10 lat wzrosła, niemniej, jak można zauważyć, w porównaniu z procentowym wzrostem udziału kobiet w szeregach armii w tym okresie, szczególnie w grupie pułkowników, wzrost ten jest znikomy (1 żołnierka). Mając na uwadze, że w 2013 r. udział procentowy kobiet w wojsku wynosił 2,86, a w 2023 – 9,8, najbardziej adekwatny wydaje się wzrost w grupie majorów. Jest to jednak o tyle zrozumiałe, że znaczący napływ kobiet w szeregi armii to kwestia ostatnich kilku lat, stąd zachodzi domniemanie, że na większą liczebność żołnierek sprawujących wyższe stopnie wojskowe potrzeba trochę czasu. Podobnie wygląda kwestia pierwszej kobiety w stopniu generała.

W tym miejscu warto spojrzeć również na dane statystyczne dotyczące udziału procentowego kobiet w siłach zbrojnych państw NATO i sytuacji Polski na ich tle.

za 24-godzinną służbę, za wysługę lat itp.), stabilność zatrudnienia oraz niższy staż pracy potrzebny do uzyskania uprawnień emerytalnych to zdecydowanie interesująca perspektywa³⁵.

Podsumowanie

Jak wyżej pokazano, w przestrzeni społecznej i funkcjonującym w niej tradycyjnym podziale na role zawodowe męskie i kobiece, a także kształtowanych przez to społeczeństwo normach prawnych, przez wiele lat nie było miejsca dla kobiet na pracę w wojsku.

Historia obecności kobiet w wojsku jest niezwykle interesująca i obrazuje, jak mozolnie i powoli, wraz z upływem czasu, kobiety uzyskiwały coraz szersze możliwości edukacji i pracy.

Przemiany rzeczywistości społeczno-kulturowej i polityczno-prawnej pozwoliły zaistnieć kobietom w tej zdecydowanie zmaskulinizowanej profesji, a ostatni przełom wieków okazał się też bardzo wyraźną cezurą w tym zakresie.

Katarzyna Dojwa-Turczyńska, analizując przypadki pracy kobiet w służbach mundurowych, zauważa, że prawo dziś się zmienia, jednostki mają wobec niego zagwarantowaną równość, a więc płeć nie może być tym, co utrudnia dostęp do określonych stanowisk i godności, więc, jak dalej dodaje: „wraz z przemianami społeczeństw, państw i prawa, kobiety zaczynają wypełniać role zawodowe także w profesjach tradycyjnie męskich: pełnią służbę w wojsku, policji, rozmaitych służbach i strażach. O ile o wieku XX pisze się w kontekście uzyskiwania przez obie płcie równych praw, o tyle wiek XXI można nazwać wiekiem równego udziału kobiet we wszystkich sferach działalności”³⁶.

Niniejszy tekst pokazał, że w przypadku obecności kobiet w armii faktycznie notujemy w Polsce istotny wzrost ich liczebności, a także wzrost liczby regulacji prawnych odnoszących się do ich służby. Czy za tym wszystkim idzie jednak równe traktowanie obu płci przez przełożonych, podobna satysfakcja z pracy i możliwości awansu? To są pytania, co do których nie znamy do końca odpowiedzi – możemy jedynie bardzo

³⁵ Ewa Wolska-Liškiewicz, *Dlaczego w polskiej...*, s. 50.

³⁶ Katarzyna Dojwa-Turczyńska, *Socjologiczny wgląd w służbę kobiet w polskiej policji*, „Polityka Społeczna” 2019, nr 5-6, s. 20.

ogólnie wnioskować na podstawie przedstawionych wyżej przemian, zjawisk, liczb i danych. Tekst ten niech zatem będzie zaledwie wstępem do naszych bardziej pogłębionych, konkretnych, jakościowych badań, które już się odbywają i w których pytania te trafiają bezpośrednio do kobiet pracujących w wojsku. Obok przedstawionych tu danych i zjawisk, aby dopełnić obrazu zmian z ostatnich kilku czy kilkunastu lat, należy bowiem niewątpliwie oddać głos samym zainteresowanym. Szczególnie, że minęły przeszło dwie dekady od momentu, gdy kobiety uzyskały wreszcie możliwość kształcenia się w uczelniach wojskowych. Ich status zatem teoretycznie zrównał się z mężczyznami. A jak to wygląda w praktyce? Temu właśnie, między innymi, warto przyjrzeć się w kolejnym badaniu.

Bibliografia

- Barańska Anna, *Kobiety w Powstaniu Listopadowym 1830-1831*, Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 1998.
- Błaszczyk Alina, *Zróżnicowanie na polskim rynku pracy ze względu na płeć*, w: *Edukacja równościowa. Tworzenie przestrzeni i warunków dla innego*, red. Małgorzata Obrycka, Grzegorz Piekarski, Marta Anna Sałapata, Kraków: Impuls, 2020, s. 585-584.
- Bradley Harriet, *Płeć*, tłum. Ewa Chomicka, Warszawa: Sic!, 2008.
- Dębska Anna, *Śłużba wojskowa kobiet. Bilans lat 1989-2003*, w: *Udział kobiet w systemie bezpieczeństwa państwa. Materiały z konferencji pod patronatem Minister Izabeli Jarugi-Nowackiej*, Warszawa: CBW, 2003.
- Dojwa-Turczyńska Katarzyna, *Socjologiczny wgląd w służbę kobiet w polskiej policji*, „Polityka Społeczna” 2019, nr 5-6, s. 20-28.
- Drapikowska Barbara, *Kobiety w polskiej armii – ujęcie historyczne*, „Czasopismo Naukowe Instytutu Studiów Kobięcych” 2016, nr 1(1), s. 166-194.
- Dudak Anna, *Rynek pracy a stereotypy zawodów „męskich” i „kobięcych”*, „Edukacja – Technika – Informatyka” 2019, nr 3(29), s. 33-38.
- Fiodorów Sławomir, Małgorzata Kowalska, *Rola autorytetu w grupach dyspozycyjnych*, „Wiedza Obronna” 2019, nr 1-2, s. 203-225.
- Giddens Anthony, *Socjologia*, tłum. Olga Siara, Alina Szulżycka, Paweł Tomanek, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2004.
- Janion Maria, *Kobiety i duch inności*, Warszawa: Sic!, 2006.
- Kajetanowicz Jerzy, *Transformacja Sił Zbrojnych RP 1999-2020. Aspekt organizacyjny*, „Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej” 2021, nr 19, z. 1, s. 83-103.

- Kowalczyk Anna, *Brakująca połowa dziejów. Krótka historia kobiet na ziemiach polskich*, Warszawa: W.A.B., 2018.
- Kowalczyk Małgorzata Ewa, *Sierżant w spódnicy. Historia życia i służby wojskowej Joanny Żubrowej (1782–1852)*, Łomianki: Wydawnictwo LTW, 2016.
- Kukiel Marian, *Dzieje oręża polskiego w epoce napoleońskiej 1795–1815* (reprint z 1912, nakł. Zdzisława Rzepickiego), Poznań: Kurpisz, 1996.
- Kuśmirek Karolina, *Służba kobiet w siłach zbrojnych*, „Czasopismo Naukowe Instytutu Studiów Kobietych” 2017, nr 1(2), s. 108–124, https://repozytorium.uwb.edu.pl/jspui/bitstream/11320/5772/1/CNISK_2_2017_K_Kusmirek_Sluzba_kobiet_w%20silach_zbrojnych.pdf [dostęp: 18.09.2023].
- Łapa Andrzej, *Negacja czy kontynuacja? Działalność grup dyspozycyjnych w okresie transformacji*, w: *Bezpieczeństwo narodowe a grupy dyspozycyjne*, red. Jan Maciejewski, Olga Nowaczyk, Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2005, s. 127–135.
- Maciejewski Jan, *Zmiana społeczna a kobiety w wojsku polskim. Wybrane aspekty socjologiczne*, „Rozprawy Społeczne” 2010, nr 2 (IV), s. 138–147.
- Markert Anna Eliza, *Przysposobienie wojskowe kobiet 1922–1939. Zarys historii dokumenty i materiały*, Warszawa: Departament Wychowania i Promocji Obronności MON, 2002.
- Morawski Zdzisław, *Prawne determinanty pozycji, roli i statusu warstw dyspozycyjnych społeczeństwa Polski na przykładzie trzech organizacji formalnych*, Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2005.
- Olecha-Lisiecka Maria, *Polki chcą do wojska! Pierwsze kobiety zostały już przeszkolone do obsługi Abramsów. „Wojsko się zmienia”*, <https://portalobronny.se.pl/polityka-obronna/polki-chca-do-wojska-pierwsze-kobiety-zostaly-juz-przeszkolone-do-obslugi-abramsow-wojsko-sie-zmienia-aa-eGqy-stMQ-NeYE.html> [dostęp: 17.09.2023].
- Palczewska Milena, Drapikowska Barbara, *Służba wojskowa kobiet wyzwaniem dla sił zbrojnych RP*, „Obronność – Zeszyty Naukowe Wydziału Zarządzania i Dowodzenia Akademii Sztuki Wojennej” 2014, nr 3(11), s. 98–112.
- Pamiętnik Henryka Bogdańskiego*, w: *Zbiór pamiętników do historii powstania polskiego z roku 1830–1831*, z. 1, Lwów: nakładem Tomasza Rayskiego, 1881.
- Renzetti Claire M., Curran Daniel J., *Kobiety, mężczyźni i społeczeństwo*, tłum. Agnieszka Gromkowska-Melosik, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2005.

- Rotter Tadeusz, *Służba zawodowa kobiet w Wojsku Polskim (problemy psychologiczne)*, „Bezpieczeństwo. Teoria i Praktyka” 2012, nr 4, s. 85–92.
- Skrabacz Aleksandra, *Uwarunkowania historyczne służby kobiet w formacjach mundurowych*, w: Aleksandra Skrabacz (red.), *Służba kobiet w formacjach mundurowych*, Warszawa: MON, 2008, s. 31–46.
- Wolska-Liśkiewicz Ewa, *Dlaczego w polskiej armii nie ma kobiet-generałów?* „Bezpieczeństwo. Teoria i Praktyka” 2015, nr 2, s. 47–59.
- Żałucka Małgorzata, *Nierówności i dyskryminacje związane z płcią kulturową. Kobieta na rynku pracy*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Etnograficzne” 2010, z. 38, s. 147–155, <http://cejsh.icm.edu.pl/cejsh/element/bwmeta1.element.ojs-issn-2299-9558-year-2010-volume-38-article-2301> [dostęp: 15.09.2023].

Artykuły internetowe

- 2020 Summary of the National Reports of NATO Member and Partner Nations, https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/2023/6/pdf/2020-summary-national-reports.pdf [dostęp: 17.06.2023].
- GUS, *Różnice w wynagrodzeniach kobiet i mężczyzn w Polsce w 2020*, <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/rynek-pracy/pracujacy-zatrudnieni-wynagrodzenia-koszty-pracy/roznice-w-wynagrodzeniach-kobiet-i-mezczyzn-w-polsce-w-2020-roku,12,3.html> [dostęp: 4.10.2023].
- Zestawienie liczbowe i procentowe żołnierzy zawodowych – kobiet* <https://www.gov.pl/web/obrona-narodowa/sluzba-wojskowa-kobiet-w-silach-zbrojnych-rp-wczoraj-i-dzis> [dostęp: 17.06.2023].
- Żebrowska Monika, *Markietanki w Powstaniu Listopadowym*, <https://markietanka.blogspot.com/2010/02/markietanki-w-powstaniu-listopadowym.html> [dostęp: 11.09.2023].

Akty prawne

- Ustawa z dnia 11 marca 2022 r. o obronie Ojczyzny, Dz. U. z 2022 r. poz. 655.